

6-1-2015

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ ИХТИСОСЛАШТИРИШ ВА ЖОЙЛАШТИРИШ БЎЙИЧА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАРНИНГ ТАЖРИБАСИДАН ЎЗБЕКИСТОН ШАРОИТИДА ФОЙДАЛАНИШ ЙЎЛЛАРИ

А. Ҳамдамов
ҚХИИТИ

Б. Мўминов
ЎзҚХИИЧМ

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/tiame>

Recommended Citation

Ҳамдамов, А. and Мўминов, Б. (2015) "ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ ИХТИСОСЛАШТИРИШ ВА ЖОЙЛАШТИРИШ БЎЙИЧА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАРНИНГ ТАЖРИБАСИДАН ЎЗБЕКИСТОН ШАРОИТИДА ФОЙДАЛАНИШ ЙЎЛЛАРИ," *Irrigation and Melioration*: Vol. 2015 : Iss. 2 , Article 18. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/tiame/vol2015/iss2/18>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in *Irrigation and Melioration* by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact sh.erkinov@edu.uz.

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ ИХТИСОСЛАШТИРИШ ВА ЖОЙЛАШТИРИШ БЎЙИЧА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАРНИНГ ТАЖРИБАСИДАН ЎЗБЕКИСТОН ШАРОИТИДА ФОЙДАЛАНИШ ЙЎЛЛАРИ

**Ҳамдамов А., и.ф.н. ҚХИИТИ илмий котиби,
Мўминов Б., и.ф.н., ЎзҚХИИЧМ бўлим
бошлиғининг ўринбосари.**

Аннотация

Мақолада ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ихтисослаштириш ва жойлаштириш, шу асосида тармоқ самарадорлигини ошириш ва хўжалик юритиш субъектлари фаолиятини рағбатлантириш бўйича тўпланган бой тажрибалари ёритилган, ушбу жараёнга таъсир қилувчи омиллар таснифлаштирилган ҳамда республикаимиз шароитида хорижий тажрибалардан фойдаланиш юзасидан тавсиялар берилган.

Abstract

The article used the wealth of experience of developed and developing countries regarding the development and specialization of agricultural production, stimulate the activity of economic entities, classified factors that have a direct impact on this process, and it's also recommended on the use of foreign experience in condition of our country.

Аннотация

В статье освещены богатый опыт развитых и развивающихся стран по размещению и специализации сельскохозяйственного производства, стимулированию деятельности хозяйствующих субъектов, классифицированы факторы, оказывающие непосредственное влияние на этот процесс, а также даны рекомендации по использованию зарубежного опыта в условиях нашей республики.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ихтисослаштириш ва жойлаштириш ижтимоий меҳнат тақсимотини маъйян шакли сифати ўзаро ўзвий боғлиқ ва бир-бирини тўлдирувчи тушунчалар бўлиб, бозор муносабатлари ва жаҳон хўжалигига интеграциялашув жараёнини чуқурлаштириш шароитида уларнинг тамойиллари тубдан ўзгариб, маҳсулот рақобатбардошлиги ва даромадлиги кабилар устуворлик касб этади.

Мустақилликнинг илк давридан бошлаб муҳтарам Юртбошимиз И.Каримов раҳнамолигида аграр соҳани ислоҳ қилиш, собиқ Иттифок даврида узоқ ҳукмронлик қилган пахта “яккаҳокимлиги”га барҳам бериш, ўсиб бораётган аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини маҳаллий қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳисобидан қондириш, ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш, хусусий мулкчиликка асосланган хўжалик юритиш шаклларини ривожлантириш, уларни кўп тармоқли фаолият юритишини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, пахта ва ғалла етиштириш самарадорлиги паст бўлган ҳудудлар ихтисослигини ўзгартириш асосида тегишли ҳудудларни ишлаб чиқариш ва ресурс салоҳиятидан унумли фойдаланиш, шуни эвазига қишлоқ аҳолиси бандлигини таъминлаш ва уларнинг даромадини оширишга қаратилган кенг кўламли ва пухта ўйланган тадбирлар амалга оширилди ва бу каби ишлар изчиллик билан давом эттирилмоқда.

Шу билан бирга таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон қишлоқ хўжалигини узоқ 70 йиллик давр мобайнида бир ёқлама, яъни пахта ҳом ашё базаси сифатида эксплуатация қилинганлиги, бошқа тармоқлар ва ҳудудларни, шунингдек, озиқ-овқат ва ноозиқ-овқат саноатини ривожлантиришга ўзининг жуда катта салбий таъсирини кўрсатган.

Бинобарин, республиканинг аксарият ҳудудларини пахтачиликка ихтисослашганлиги,

шунга мос кўникмалар, кадрлар, машиналар тизими, агротехника ва технологиялар, ишлаб чиқариш инфратузилмаси ва бошқа шу каби-ларни шаклланиб қолганлиги, одамлар дунёқара-шини ўзгартириш, бошқа турдаги экинларни экиш ва парваришlashга, янги технологиялардан фойдаланишга ўргатиш, кадрлар тайёрлаш ва касбга қайта йўналтириш, қишлоқ хўжалигига замонавий, комплекс хизмат кўрсатувчи техника ва механизмларни олиб келиш ва бошқалар маълум вақт ҳамда катта ҳамждаги маблағларни талаб қилиб, бу ишлар босқичма-босқич амалга оширилмоқда.

Бозор иқтисодиёти шароитида табиий омил-лар билан бир қаторда ишлаб чиқариш рента-беллигини максимал даражада ошириш ихтисо-слаштиришнинг асосий мақсади ҳамда ички ва ташқи бозордаги тез ўзгарувчан талабга мосла-шиш бош мезони бўлиши даркор.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Шу боис бу борада ижобий тажриба тўплаган давлатлар амалиётини ўрганиш ва республика-миз шароитида қўллаш мумкин бўлган жиҳат-ларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Шундан келиб чиқиб, қишлоқ хўжалиги риво-жланган давлатлар тажрибалари ўрганилди.

Таъкидлаш жоизки, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида тармоқлар фаолияти ўрганилган давлатларда табиий иқлим шароитлари ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлиб, мамлакат ичида минтақалар, ҳудудлар ва районлар ихтисосла-шувини белгилайди.

АҚШ-қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи йирик давлат бўлиб,

2,1 млн. фермада 3 млн. нафарга яқин ишчи-лар меҳнат қилади.

Табиий шароитларнинг хилма-хиллиги, ишлаб чиқаришнинг товарлилик даражасини тобора ўсиб бориши, кўп ҳажмдаги юкларни ташиш учун транспорт тармоғининг ривожлани-ши, нафақат алоҳида фермалар, балки АҚШда минтақалар деб аталувчи районларни тор дои-радаги ихтисослашувига олиб келди ва бугунги кунда буларнинг сони 9 тани ташкил этади.

Сут минтақаси нисбатан қисқа вегетация даври ва паст унумдорли тупроққа эга бўлган Кўлбўйи ва Шимоли-Шарқда шалланган. Қи-шлоқ хўжалиги ерларининг асосий қисмини ях-шиланган яйловлар ва пичанзорлар эгаллаган, аксарият экинлар эса озуқа учун етиштирилади. Ушбу ҳудудда ишлаб чиқарилган сут, сариёғ, пишлоқ йирик шаҳарлар ва марказларда соти-лади. Шунингдек, мазкур минтақада сутни қайта

ишлаш ва пишлоқ ишлаб чиқарувчи саноат кор-хоналари жойлаштирилган.

Маккажўхори минтақаси мазкур экин турини етиштириш учун жуда қулай иқлим ва тупроқ шароитларига эга бўлган марказий текисли-кларнинг жанубий қисмида шаклланган. Бирин-чи навбатда бу ўта юқори табиий унумдорлиги билан ажралиб турувчи текисликларнинг қора тусли тупроқларига тегишли. Алмашлаб экиш тизимида маккажўхори билан соя экини ҳам парвариш қилинади ва ўтган асрнинг 50-йил-ларидан кейин ушбу экин майдони кескин кен-гайиб борган, шу боис ушбу минтақани ҳозирда маккажўхори-соя минтақаси деб ҳам аташ мум-кин. Ушбу икки экин тури йирик шохли қорамол ва чўчқалар учун зарур бўлган омихта ем ва концентратлар ишлаб чиқариш учун фойдала-нилади ва бу билан қишлоқ хўжалигининг ара-лаш деҳқончилик-чорвачилик ихтисослашувини белгилаб беради. Саноат соҳаси ҳам тегишли ихтисослашувга эга.

Мазкур минтақа текисликлари ҳар бирининг майдони 93,2 кв.км. тенг бўлган тауншип-тўрт-бурчакларга бўлинган. Ўз навбатида таунши-плар ҳар бири 64,5 гектар бўлган тўртта қисмга ажратилган ва ушбу қисмлар оилавий ферма-ларга, эгалик қилиш учун ажратиб берилган. Одатда 16 дан 36 тага тауншиплар ягона граф-лик ёки округга бирлашган.

«Шахмат» тўртбурчаклар тизими ҳозирга қа-дар ҳам сақланиб қолинган. Ҳар бир тауншип барча зарур хизматлар (бозор, ёқилғи қуйиш шоҳобчаси, банк, алоқа бўлими, ресторан ва ҳ.к.) мужассамлашган ўз иқтисодий маркази, ки-чик шаҳрига эга.

Маккажўхори минтақасининг ғарбий қисмида АҚШнинг буғдой минтақаси жойлашган. Иқли-ми куруқ, ери ўта унумдор бўлган Буюк текис-лик чўллари буғдой экиш учун қулайлиги билан ажралиб туради. Мазкур минтақада йилига 20-25 млн. тонна буғдой етиштирилади.

Буғдой минтақаси табиий-иқлим ва мада-ний-этник шароитлари билан бир-биридан фарқ қилувчи шимолий ва жанубий қисмлардан иборат.

Шимолий қисмида (Шимолий ва Жанубий Дакота) қиш ўта совуқлиги боис, ушбу ҳудудда фақат баҳорги (лалми) буғдой парвариш қили-нади. Шунинг учун мазкур ҳудуд одатда баҳорги буғдой минтақаси деб аталади. Аҳолиси тарқоқ, асосан фермерлик шаклланган, йирик шаҳар-лар деярли йўқ. Фермаларнинг аксарият қисми фақат буғдой етиштиришга ихтисослашганлиги

сабабли, уни мазкур минтақанинг монокултура-си дейиш мумкин.

Ёзги мавсум нисбатан куруқ ва иссиқ бўлган жанубий қисмида (Небраска ва Канзас), ёзги қурғоқчилик даври келгунга қадар пишиб етиладиган кузги буғдой экиб, ўстирилади. Бу кузги буғдой минтақаси. Бироқ, сўнги йилларда ушбу минтақада йирик шохли ва бошқа чорва моллари парваришланганлиги сабабли қишлоқ хўжалигининг ихтисослиги нисбатан кенг қамровлиги билан ажралиб туради. Шаҳарларда йирик гўшти қайта ишлаш корхоналари ташкил этилган.

Америка жанубининг бутун тарихи пахта “яккаҳокимлиги” ва пахтачилик минтақасининг шаклланиши билан боғлиқ. АҚШда пахта 200 йилдан ортиқ вақт давомида етиштирилади. Дастлаб қуллар, кейинчалик ижарачи-чоракор (кроппер)лар меҳнатидан фойдаланган ҳолда суғорилмасдан пахта етиштириладиган жануби-шарқий штатлар асосий пахтачилик районлари ҳисобланган. Кейинчалик пахтачилик минтақаси 2,5 минг км.га чўзилиб, ғарб томонга кенгайган ва дунёда энг йирик пахтачилик ҳудудида айланган.

Иккинчи жаҳон урушидан кейин вазият кескин ўзгарган. Анъанавий кропперлик деярли ўз фаолиятини тугатган, собиқ ижарачилар эса Шимолий ва Жанубий шаҳарларга кўчиб кетган. 1980 йилга келиб эски пахтачилик минтақаси тарқоқ бўлиб кетган. Йирик пахтачилик плантациялари фақатгина Миссисипининг қуйи оқимларида сақланиб қолган, асосий ишлаб чиқариш ҳудуди эса суғориладиган ерларда (оқин сув ва томчилатиб суғориш) юқори унумли “пахтачилик фабрикалар”и ташкил топган Техас ва жанубий Тоғли штатларга кўчирилган.

Жанубнинг қолган ҳудуди ва унга туташ бўлган Шимолий районларда кўп тармоқли қишлоқ хўжалиги қарор топган. Ушбу ҳудудда буғдой, маккажўхори, ерёнғоқ, тамаки, пахта етиштирилади ҳамда чорвачилик ва паррандачилик (бройлер) кенг ривожланган.

Сўнги ўн йилликларда АҚШнинг ғарбий қисмида, энг йириги Шимоли-Ғарбда жойлашган алоҳида лалми ва суғориладиган деҳқончилик маконларига эга бўлган, ҳудуди жиҳатидан энг катта саналган гўшт йўналишидаги яйлов чорвачилик минтақаси шаклланган. Мазкур минтақа барча Тоғли штатлар ва уларга туташ бўлган Буюк текисликлар қисми ва Тинч океани штатлари ҳудудини қамраб олади.

Ушбу минтақанинг асосий ихтисослиги-йи-

рик шохли қорамолнинг гўшт йўналишидаги ёш чорва молинии парвариш қилиш. Яқин кунларгача бу асосан табиий айловларда, минглаб чорва мол бош сонига эга чорвачилик ранчоларида амалга оширилган. Бироқ ҳозирда бундай ранчоларда қўтон усулида боқиш кенг тарқалган бўлиб, яйлов алоҳида қўтонларга бўлинади, чорва моллари эса биридан иккинчисига боқиб ўтказилади. Бундай ҳолларда чўпонлар хизматига зарурат қолмайди, ем-хашаклардан фойдаланиш даражаси эса ортади. Ушбу ранчо-лардаги ёш чорва моллари боқиш учун кузги буғдой минтақасидаги штатларга, кейинчалик эса бўрдоқига ва сўйиш учун маккажўхори минтақаси штатларига юборилади.

Шу билан бирга сўнги йилларда гўшт йўналишидаги чорвачилик минтақасида ҳам ўзининг “гўшт фабрикалари” ташкил қилинди. Бу аввало яйловларда эмас, молхоналарда 100 минг бошгача чорва моли парвариш қилинадиган йирик бўрдоқчилик хўжаликлари дир. Бунинг учун очиқ майдонларда ҳар бири 200-250 бошга мўлжалланган қўтонлар барпо этилиб, махсус автоматика ёрдамида ҳайвонларни боқиш ва сув бериш ишлари амалга оширилади, миқдори эса компьютерлар ёрдамида бошқарилади. Бундай “гўшт фабрикалари” одатда Лос-Анджелес каби йирик шаҳарларга хизмат кўрсатади.

АҚШнинг қолган районлари Атлантика ва Тинч океанлари қирғоқ бўйи ҳудудларида жойлашган. Улар мўътадил, субтропик ва тропик (Флорида, Калифорния, Гавайи) минтақалар сифатида боғдорчилик ва сабзавотчиликка ихтисослашган. Гуруч ва шакар қамиш-Мексика кўрфази қирғоғи бўйлаб жойлашган районларнинг асосий экин турлари ҳисобланади. Картошка ҳосилининг ярмидан кўпроғи Шимоли-Ғарбнинг чекка ҳудудида жойлашган 2 та штат, Айдахо ва Вашингтонда етиштирилади.

Исроил – қишлоқ хўжалигида салмоқли ютуқларга эришган мамлакат дир. Мамлакат ҳудудининг 60 фоизи дашт, катта қисми тоғлар, адирликлар ва ўрмонлардан иборат. Қишлоқ хўжалигида чучук сув танқислиги доимий кузатилади. Қишлоқ хўжалигида банд бўлган 80 минг нафар ишчининг ҳар бири ўртача 90 нафар инсонни озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини қондириш имконига эга. Таққослаш учун ушбу кўрсаткич АҚШда 1:79, Россияда 1:14,7, Хитойда 1:3,6 га тенг.

Исроил қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ўнлаб Ғарбий Европа, Осиё, Африка давлатларига, АҚШ ва Канадага экспорт қилади. Сўн-

ги вақтларда узоқ шарқ бозорлари ҳам фаол тарзда ўзлаштирилмоқда.

Катта ҳажмдаги сабзавотлар, картошка, қовун, гуллар ва манзарали ўсимликлар, цитрус мевалар, уруғлик ва кўчатлар, балиқ экспортга юборилмоқда. Йилига умумий қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорти ҳажми ўртача 1,5 млрд. долларни ташкил этади.

Сабзавот, мева ва гулларни салмоқли қисми иссиқхоналарда етиштирилади. Агар очиқ майдонларда помидорнинг ўртача ҳосилдорлиги гектар ҳисобига 60-80 тоннани ташкил этса, иқлими компьютерлар ёрдамида назорат қилинадиган иссиқхоналарда бу кўрсаткич 500 тоннани, қалампир бўйича эса 180-200 тоннани ташкил қилади.

Исроил қишлоқ хўжалиги муваффақиятининг сири аграр соҳанинг барча тармоқларида агротехнологияларнинг такомиллашган усуллари ишлаб чиқиш ва жорий қилиш бўйича фермерлар ва ҳукумат томонидан молиялаштирилган олимлар ўртасидаги яқиндан ҳамкорлик, техник янгиликлар, замонавий суғориш технологиялари ва энг сўнгги ускуналардан фойдаланишдир. Исроил генетикаси ва биотехнологиясининг ютуқлари ҳам барчага маълум.

1948 йилда мустақилликка эришилгандан сўнг қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ерлар майдони 2,6 баробарга кенгайди ва ҳозирда 445 минг гектарни ташкил этмоқда, суғориладиган майдонлар эса 8 баробарга кўпайиб, 243 минг гектарга етди.

Қишлоқ хўжалигида қуйидаги хўжалик юритиш шакллари фаолият юритади: кибуцлар - «қишлоқ хўжалик коммунаси», мошав овдим - «ишчи қишлоқлар» ва мошав шифути - «жамоа қишлоқлар» - кибуц ва мошавнинг ўзига хос «гибриди», шунингдек мустақил, хусусий фермер хўжаликлари.

Деярли барча ерлар (99,8%) давлат мулки ҳисобланади ва 49 йилга ижарага берилади.

Қишлоқ хўжалик корхоналари асосан чуқур диверсификациялашган корхоналардир, буларда ўсимликчилик ва чорвачилик билан бир қаторда бошқа тармоқлар ҳам ривожланган. Хусусан, кибуцларда иссиқхона ва сутчилик билан бирга сайёҳлик бизнеси (меҳмонхона, ўқув маркази, аквапарк, пуллик болалар боғчаси ва ясли), шунингдек, пластик идишлар, паррандалар учун экспортбоп эмлаш (вакцина) воситалари ишлаб чиқариш ривожланмоқда. Шунингдек, буюртмаларга асосан байрам тадбирлари ташкил қилиб берилади, йирик савдо маркази

фаолият кўрсатади. Диверсификация ва ишлаб чиқаришни концентрациялашуви Исроилдаги аграр корхоналар рентабеллигини таъминловчи муҳим тамойиллардир.

Хўжаликлар ихтисослашуви ерларнинг ўлчами, тупроқ ва иқлим шароитлари билан белгиланади. Ихтиёрида нисбатан йирик ер участкалари бўлган кибуцларда меҳнат сиғими юқори фаолият турлари механизациялашганлик даражаси юқори бўлган турлари билан алмаштирилган, деҳқончилик (техник экинлар ва бошоқлилар), сут ва гўшт йўналишидаги чорвачилик ривожланган.

Мошавлар томонидан ижарага олинган, нисбатан кичик ўлчамдаги ер участкаларида меҳнат сиғими юқори бўлган экинлар (цитрус мевалар, сабзавот, полиз) парвариш қилинади, сутчилик кенг тарқалган, ишлов бериладиган майдонлар танқислиги кузатиладиган тоғли ҳудудларда эса паррандачилик ривожланган.

Мустақил фермер хўжаликларининг XX асрнинг бошларида шаклланган ихтисослашуви сезиларли даражада ўзгармаган. Улар асосан боғдорчилик ва узумчилик билан шуғулланади ва мамлакатда ишлаб чиқариладиган ялпи узум, олма ва нокнинг

2/3 қисми айнан улар ҳиссасига тўғри келади.

Қишлоқ хўжалигини ташқи бозорга йўналтирилганлиги имтиёзли давлат кредитлари ва мавсумий ишчилардан фойдаланувчи йирик ихтисослашган фермаларни ривожлантиришга хизмат қилди.

Бироқ мошавлар таркибига кирувчи фермаларнинг учдан икки қисми ўртача 3 гектар ер майдонига эга. Бундай майдонларда рентабелли фаолият юритиш учун юқори даромад келтирувчи экинларнинг чекланган турларини қўллаш ҳисобига ер майдонларидан интенсив фойдаланишни тақозо этмоқда.

Қишлоқ хўжалиги ва қишлоқ районларини ривожлантириш вазирлиги (Шахам) хўжаликларга кенг кўламли маслаҳат хизматларини кўрсатиб келади. Ҳар бир қишлоқ хўжалиги корхонаси технология ва иқтисодиёт соҳаси бўйича мутахассислардан 100 соат консалтинг олиши мумкин, аҳамиятли консалтинглар қийматининг 70 фоизини давлат ва 30 фоизини корхона тўлайди. Маслаҳат хизматларининг турли усуллари қўлланилади: яқка тартибдаги консалтинглар, кунлик семинарлар, курслар, мавсумий учрашувлар, телефон орқали консалтинглар, компьютер таҳлили ва бошқ.

Янги технология ва инновацияларни жорий

қилишни рағбатлантириш бўйича Давлат томонидан яхлит тизим ишлаб чиқилган. Мисол учун, замонавий иссиқхона қуриб (қиймати \$500 000 бўлиши мумкин), фойдаланишга топширган фермер, унинг 30 фоиз қийматини давлат томонидан совға тариқасида олади (кредитнинг 1/3 қисми қоплаб берилади).

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида маркетинг ёндашуви устуворлик касб этади ва у йиғиб олингандан кейинги ишлов бериш босқичларини қамраб олади, яъни саралаш, газ билан ишлов бериш, қадоқлаш, совутиш ва ҳ.к. Бундай сиёсатнинг натижаси ўлароқ қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг йиллик ўсиш суръати

10 фоизни ташкил этади, сўнги 10 йилда эса маҳсулот ҳажми 2,5 баробар ошган.

ХУЛОСА

Қишлоқ хўжалигини ихтисослаштириш ва жойлаштириш бўйича юқорида келтирилган ва ўрганилган бошқа хорижий давлатлар тажрибаси бир қатор муҳим хулосалар ва республика-миз шароитида қўллаш мумкин бўлган жиҳатларни белгилаб олиш имконини берди.

Хусусан, қишлоқ хўжалигини ихтисослаштириш ва жойлаштиришда ҳудудларнинг табиий-иқлим шароитлари, географик жойлашуви, экинларнинг биологик хусусиятлари, инфратузилма объектлари, маҳсулотни сақлаш ва қайта ишлаш қувватларининг мавжудлиги ҳамда бошқа кўплаб омиллар таъсир қилиши кузатилди ва уларни республика қишлоқ хўжалигини ҳудудий ихтисослаштиришда ҳам ҳисобга олиш лозим.

Ўрганиш натижалари асосида ушбу омиллар 5 та, жумладан табиий, техник-технологик, иқтисодий, ижтимоий-демографик ва маданий-этник омиллар ҳамда ташкилий-ҳуқуқий омиллар гуруҳи ажратилди.

Табиий-иқлим шароитлари ўрганилган барча мамлакатларда қишлоқ хўжалигини ихтисослаштириш ва жойлаштиришда ҳал қилувчи ўринга эга эканлигини ҳисобга олиб, ишлаб чиқилган таснифда ҳам уларга асосий аҳамият берилди ва табиий омилларга қуйидагилар киритилди, жумладан: -ер (тупроқ) сифати ва рельефи; ҳудуднинг топографик шароитлари ва жойлашуви; -ёғингарчилик миқдори ва сув билан таъминланганлик; -иссиқ кунларнинг давомийлиги ва қуёш радиацияси жами (самарали ҳарорат); -ноқулай метеорологик ҳолатлар (қурғоқчилик, аёз, шамол ва сув эрозияси)нинг такрорланиш эҳтимоли; -яйлов ва табиий пи-

чанзорларнинг мавжудлиги ва ўлчами, ўсимликлар таркиби, улардан фойдаланиш даврининг давомийлиги ва юкламаси.

Техник-технологик омиллар тармоқлар ихтисослашуви ва жойлашувини белгиловчи ососий омиллар гуруҳи бўлиб, буларга қуйидагилар киритиш мумкин, жумладан: экинлар нави ва биологик хусусиятлари (вегетация даври; совуққа/иссиққа чидамлилиги; сувсизликка/намгарчиликка чидамлилиги; касалликка чидамлилиги; шўрга чидамлилиги; ҳосилдорлиги; олинадиган иккиламчи маҳсулотлар ва бошқ.); экин экиш, парваришlash ва йиғиб олишдаги агротехник тадбирлар мажмуи, алмашлаб экиш тизимидан фойдаланиш; суғориш усуллари ва режими; -чорва моллари тури, зоти ва физиологик хусусиятлари (совуққа/иссиққа чидамлилиги; сувсизликка/намгарчиликка чидамлилиги; касалликка чидамлилиги; маҳсулдорлиги; олинадиган иккиламчи маҳсулотлар; боқиш усуллари ва бошқ.); қўлланиладиган машиналар тизими ва ахборот-коммуникация технологиялари.

Эркин бозор муносабатлари шароитида иқтисодий омиллар тармоқни ривожлантириш йўналишини белгилаб берувчи омиллар орасида ўзига хос муҳим аҳамият касб этади ва тармоқ ҳамда ҳудудларни ихтисослаштиришда қуйидагиларга алоҳида эътибор бериш талаб этилади, хусусан: ишлаб чиқаришнинг пировард натижасидаги манфаатдорлик; ички ва ташқи бозорда маҳсулотга бўлган талаб; маҳсулот рақобатбардошлиги (сифат ва нарх кўрсаткичлари бўйича); маҳсулотни тўлиқ таннархи, маҳсулот бирлигига сарфланган ресурслар (табиий, моддий-техник, меҳнат) ҳажми/ресурс бирлигига олинган маҳсулот ҳажми, фойда, рентабеллик даражаси; фондлар бўйича рентабеллик; ишлаб чиқаришни интенсивлилик даражаси; маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича ҳудудлараро алоқаларнинг ўзига хослиги ва барқарорлиги (товар айрибошлаш имкониятининг мавжудлиги ва ишлаб чиқариш воситаларини сотиб олиш билан боғлиқ харажатлар) ва бошқ.

Тажрибаларнинг кўрсатишича ижтимоий-демографик ва маданий-этник омиллар ҳам тармоқ ва ҳудудларни ихтисослаштиришга катта таъсир кўрсатади, шу боис тадқиқотлар натижалари асосида уларни қуйидаги гуруҳга ажратилди, жумладан: аҳолининг истеъмол талаби ва тўлов қобилияти; меҳнат ресурслари билан таъминланганлик ва уларнинг касбий малакаси; шаҳар ва қишлоқ аҳолиси сонининг нисбати; аҳолининг манфаатлари ва даромадлари

таркиби; маҳаллий аҳолининг ишлаб чиқариш кўникмалари ва анъаналари; маҳаллий аҳолининг миллати, диний эътиқоди ва урф одатлари.

Қишлоқ хўжалигини ихтисослаштириш ва жойлаштиришда муҳим ўринга эга бўлган навбатдаги омиллар гуруҳи бу – ташкилий-ҳуқуқий омиллардир. Ўрганиш якунлари асосида улар қуйидагиларга ажратилди, хусусан: мустаҳкам меъёрий-ҳуқуқий базанинг мавжудлиги; турли мулкчилик шакли ва ўлчамдаги маҳсулот ишлаб чиқарувчи субъектларининг мавжудлиги, соғлом рақобат муҳити; йирик шаҳарлар, бозорлар ва сотиш манзилларига нисбатан хўжаликларнинг жойлашуви; қайта ишлаш корхоналарининг мавжудлиги, жойлашуви ва қуввати; транспорт билан таъминланганлик ва қаттиқ қопламали йўлларнинг мавжудлиги; асосий ишлаб чиқариш фондлари ва ресурслар билан таъминланганлик (қ/х техникаси, ўғит, ЁММ, омборлар, қурилмалар, қ/х учун иншоотлар, электр, газ ва сув

тармоқлари, мелиоратив ерлар, мол бош сони, озуқа, бино ва иншоотлар ва х.к.); хизмат кўрсатиш тизими ва кўлами.

Миллий иқтисодиётимизни бутунжаҳон иқтисодиётига интеграциялашуви ва глобаллашув шароитида, шунингдек, кўплаб давлатларда озиқ-овқат таъминоти муаммоси кескинлашиб бораётган ҳозирги даврда қишлоқ хўжалигини ихтисослаштириш ва жойлаштиришда юқоридаги омилларни ҳисобга олиш, ҳудудларни табиий-иқтисодий ва ишлаб чиқариш салоҳиятидан унумли фойдаланиш, маҳсулот ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, бозорга йўналтирилган ишлаб чиқаришни ривожлантириш, яъни товарлилик даражасини ошириш, тармоқда бандлик масаласини мақбуллаштириш ҳамда ишлаб чиқарувчилар ва қишлоқ аҳолиси даромадларини кескин оширишга хизмат қилиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Основные принципы специализации и размещения сельского хозяйства // [Электронный ресурс] Режим доступа к статье: <http://powerhouseeds.com>.
2. Размещение, специализация и концентрация производства // [Электронный ресурс] Режим доступа к статье: <http://konspekts.ru/ekonomika-2/ekonomika-apk/razmeshhenie-specializaciya-ikoncentraciya-proizvodstva>.
3. <http://geographyofrussia.com/agropromyshlennyj-kompleks-legkaya-i-pishhevaya-promyshlennost-rossii>.
4. <http://geographyofrussia.com/united-states-selskoe-xozyajstvo>.
5. <http://geographyofrussia.com/china-selskoe-xozyajstvo>.
6. <http://www.smolgu.smolensk.ru>.

